

Kalkınma

AZERBAYCAN SEKTÖR RAPORLARI

TARIM SEKTÖRÜ

TÜRKİYE KALKINMA BANKASI A.Ş.

EKONOMİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MÜDÜRLÜĞÜ

**Haziran 2008
ANKARA**

SUNUŞ

Bu alışma, Azerbaycan **Tarım Sektörü** ve onun üretim dalları olan **Bitkisel Ürünler** ve **Hayvansal Ürünler** üretimini kapsayan bir “**Sektörel Görünüm**” mahiyetinde olup temel amacı; sektörün mevcut ve potansiyel durumunu ortaya koymak ve bu durumu belirleyen faktörlerin, yatırım kararları üzerindeki etkilerini inceleyerek, yatırımcıların karar alma sürecine katkıda bulunmaktır.

Çalışmayı gerçekleştirmek amacıyla **Türkiye Kalkınma Bankası Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü** Müdür Yardımcıları **Ömür GENÇ** ve **Mustafa ŞİMŞEK** ile Kıdemli Ekonomist Uzmanlar **Filiz KESKİN**, **Fulya BAYRAKTAR** ve **Ahmet Hakan ATİK** 27 Nisan - 03 Mayıs 2008 tarihleri arasında Bakü/Azerbaycan’a bir iş seyahati düzenlemiştir.

Çalışma kapsamında yapılan analiz ve değerlendirmeler, esas itibariyle **Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi** tarafından yayınlanan en son tarihli ve güncel verilerin işlenmesi, yorumlanması ve buna dayalı çıkarsamalarda/önerilerde bulunulması suretiyle gerçekleştirilmiştir. Yorum ve değerlendirmelerin güvenilirliğini artırıcı bir husus olarak, yardımlarından dolayı teşekkürü bir borç bildiğimiz, Azerbaycan’da konuyla doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan kişi ve kurum temsilcileri(*) karşılıklı yapılan görüşmelerden elde edilen bilgi ve tecrübelerden de faydalanılmıştır.

* Azerbaycan’da temasta bulunulan ve bilgi temin edilen kurumlar: T.C. Bakü Büyükelçiliđi Ticaret Müřavirliđi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, AZPROMO (Azerbaijan Export and Investment Promotion Foundation), Ata Holding, Azerbaijan Investment Company, MAP International Consulting & Investment, AZERSUN Group, USAID, TİKA, National Confederation of Entrepreneurs Organizations of Azerbaijan Republic, Azerbaycan Türkiye İş Adamları Birliği, Azerbaycan İktisadî Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan-Türk Sanayicileri ve İşadamları Beynelhalk Cemiyeti (TUSİAB).

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
1. Giriş: Sektörün Tanımı ve Tarihçesi	1
2. Ülke Topraklarının Kullanım Alanlarına Göre Dağılımı	1
3. Sektörün GSYİH'ye Katkısı ve Üretim Eğilimleri	2
4. Sektörel Yapı ve Genel Eğilimler	3
4.1. Tesis Sayısı ve Sahiplik Durumu	4
4.2. Sektörün Coğrafi Dağılımı	4
4.3. Sektörün İstihdam Yapısı ve Ücret Düzeyindeki Gelişmeler	5
5. Dış Ticaret Durumu ve Olanakları	5
5.1. Dış Ticaret Hacmi	5
5.2. İhracat (İhracat Eğilimleri ve Hedef Pazarlar).....	6
5.3. İthalat ve İthalat Eğilimleri.....	7
5.4. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	7
6. Sektörde Üretici Fiyatları	8
7. Üretim Teknolojisi ve Yatırımlar	8
8. Sektörel Kârlılık ve Rekabet	9
9. Sektörün Üretim Verimliliği	10
10. İş Ortamı ve Yasal Düzenlemeler	10
10.1. Dış Ticaret Düzenlemeleri	11
10.2. Yabancı Para Politikası.....	11
10.3. Vergiler	11
10.4. Özelleştirme	12
11. SWOT Analizi	13
12. Genel Değerlendirme ve Sonuç	14
Ek 1: Azerbaycan Tarım Sektörü Göstergeleri	16
EK 2: Yıllar İtibariyle Ekilen Alan	19
EK 3: Yıllar İtibariyle Bitkisel Hasıla	19
EK 4: Bitkisel Hasıla Verimliliği	19
EK 5: Yıllar İtibariyle Canlı Hayvan Varlığı	20
EK 6: Temel Hayvansal Ürünler	20
EK 7: Canlı Hayvanların Hayvansal Gıda Verimliliği	20
EK 8: Ana Gıdalar İtibariyle Kişi Başına Tüketim	21
EK 9: Tarımsal Ürünlerin Satış Fiyat Endeksi	21
EK 10: Bitkisel Ürünlerin Satış Fiyat Endeksi	21
EK 11: Hayvansal Ürünlerin Satış Fiyat Endeksi	22
EK 12: Bitkisel Ürün Başına İşgücü Girdisi	22
EK 13: Hayvansal Ürün Başına İşgücü Girdisi	22
EK 14: Bitkisel Ürünlerde Ürün Satış Kâr Düzeyi	23
EK 15: Hayvansal Ürünlerde Ürün Satış Kâr Düzeyi	23

1. Giriş: Sektörün Tanımı ve Tarihçesi

1991 yılında, resmi olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, sahip olduğu doğal kaynaklar, insan potansiyeli ve ekonomik dinamiklerini kullanarak bölge ve dünya genelinde varlığını ve ekonomik gücünü sağlamlaştırmaya yönelik bir kalkınma hamlesi içerisine girmiştir.

Bu çalışmada, Azerbaycan'ın tarım sektörüne yönelik durum tespiti ile birlikte, sektörün ülke ekonomisi içerisindeki yeri ve önemi, sorunları, öncelikleri, potansiyelleri ile yatırım olanakları ve konuları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Tarihi geçitler ve ticaret yolları üzerinde bulunan Azerbaycan, dünyanın en eski tarım merkezlerinden birisidir. İklim çeşitliliği, çok geniş bir tarımsal ürün yelpazesinin oluşmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle Azerbaycan'da şarap üretiminin Orta Çağ'a kadar giden uzun bir tarihî geçmişi bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin bir parçası olduğu 1980'li yıllarda, özellikle ham pamuk, tütün, şarap, konyak, sebze ve kutulanmış meyve konusunda önemli ihracatçı bölgeler arasında yer alıyordu. Bölgede 120 üzüm, 10 şarap yapım, 54 kutulama, 19 pamuk işleme ve 16 çay fabrikası faaliyet gösteriyordu. Bu tesislerin varlığına bağlı olarak, üzüm, pamuk, çay, tütün, sebze ve meyve üretimi oldukça fazla idi. Bağımsızlığın kazanılmasından sonraki yıllarda, tesislerin çok büyük bir bölümü, yenileme yapılamaması ve teknik donanım sağlanamamasından dolayı kapanmıştır.

Son yıllarda, Azerbaycan'ın en büyük mücadele alanı, ekonomisini petrol sektörü dışında çeşitlendirmek ve iktisadî büyümenin faydalarını kırsal kesimlere doğru genişletebilmek şeklinde belirlenmiştir. Tarım sektörü, ülkenin bu hedeflere ulaşmasına yardım edebilecek bir potansiyele sahiptir. Açıklanan Devlet Programı da, anahtar unsur olarak tarımın ve gıda işleme sektörünün gelişimini işaret etmektedir. Tarımsal ürünler, ithal ikamesi açısından da devletin gündeminde önemli bir yer tutmaktadır.

Azerbaycan Tarım Bakanlığı, yabancı şirketleri ve yatırımcıları ülkenin gıda ve tarım sektörünün yeniden canlandırılması ve modernizasyonu sürecinde yer almaları için ülkeye davet etmiş bulunmaktadır. Azerbaycan Hükümeti, Azerbaycan Devlet Petrol Fonu'ndan elde edilen gelirlerin, ekonominin petrol-dışı kritik sektörlerinden bir tanesi olan tarım sektörünün gelişmesi için tahsis edilmesi sürecini zaten başlatmıştır.

- ***Tarım sektörü, petrol dışı sektörler arasında, ülke ekonomisine en çok katkıda bulunan ve ekonominin itici gücü olacak potansiyele sahip bir sektördür.***

2. Ülke Topraklarının Kullanım Alanlarına Göre Dağılımı

86,600 km² olan ülke topraklarının %55'e yakını tarım için verimli topraklardan oluşuyorsa da, çayır ve mera alanları, ormanlık arazi çıktıktan sonra, tarıma elverişli alan, toplam arazinin yaklaşık %21'i dolayındadır. Ayrıca, Hazar Denizi'nden kaynaklanan tuzluluk da, bazı bölgelerde toprağı tarıma elverişsiz duruma getirmektedir. Tarıma elverişli alanların ise %80'inde sulama olanağı bulunmaktadır. Toplam ekilen alan, yıllar itibarıyla küçük de olsa artış göstermiştir. 2006 itibarıyla toplam tarıma elverişli olan arazinin (1,795,500 ha) yaklaşık %74'ünde (1,326,300 ha) ekim yapılmıştır.

Ekilen arazinin büyük bir kısmı (2007'de %56) hububat ekimi için kullanılırken, bunu yem bitkileri (%23), patates, sebze, kavun-karpuz (%14) ve endüstriyel ürünler (%7) izlemiştir. Son yıllarda, hububat ekilen arazi içerisinde en büyük payları mısır ve bakliyat almıştır. İşleme sektörlerindeki gerilemeye bağlı olarak, endüstriyel ürünlerden pamuk ve tütün ekim alanlarında belirgin bir düşüş gözlenirken, patates, sebze, kavun-karpuz ekilen alanlarda son yıllarda artış olmuştur. 1996-2005 döneminde azalan

meyve üretim alanları, 2005 yılından itibaren tekrar artmaya başlamıştır. Üzüm yetiştirilen alanlar ise, 1995 yılından bu yana hızla düşmektedir.

1995 yılında 7,726,200 olan ülke nüfusu, 2007 yılında 8,629,900 kişiye yükselmiş olup, yıllık nüfus artış hızı ortalama %1.1 düzeyindedir. 1995 yılından bu yana, kırsal nüfusun toplam nüfusa oranı %48-49.3 arasında değişmektedir. Kişi başına verimli tarımsal alan ise, yaklaşık 0.6 hektardır.

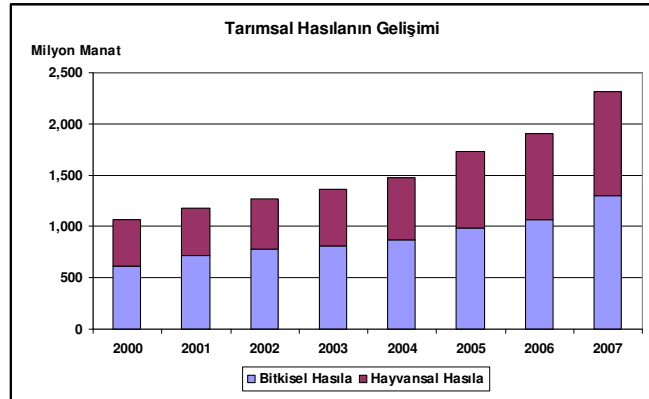
- **Tarım elverişli toprakların önemli bir bölümü Ermenistan tarafından işgal edilmiş olmasına ve Hazar Denizi kaynaklı topraktaki tuzlaşmaya karşın, gerek ekilebilir arazinin artırılması, gerekse verimliliğin yükseltilmesine yönelik yapılacak yatırımlarla (modern sulama yatırımları, nitelikli tohum, gübre, zirai ilaç üretimine yönelik yatırımlar, makine-ekipman yatırımları vb.), tarım arazilerinden elde edilebilecek ürün, mevcut üretimin çok üzerindedir. Sektörde, ekilebilir arazilerin ve verimliliğin artırılması konusunda da yatırım ihtiyaçları ve olanakları bulunmaktadır.**

3. Sektörün GSYİH'ye Katkısı ve Üretim Eğilimleri

Tarım sektörünün toplam Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payı, 1995 yılından itibaren bakıldığında sürekli düşmektedir. GSYİH'ye 1995 yılında %25 oranında katkı yapan sektör, toplam GSYİH'den 2006 yılında %6.5 oranında, 2007 yılında ise %5.9 oranında pay alabilmiştir.

Tarımsal hasıla, cari fiyatlarla 1995'den 2007 yılına kadar düzenli artan bir seyir izlemiş ve üretim düzeyi toplam bazda %225 oranında artmıştır. 1995 yılında 713.4 milyon manat olan üretim değeri, 2007 yılında 2,318.3 milyon manata yükselmiştir. Ancak, 1995-2006 yılları arasındaki üretim düzeyindeki reel artış %75 dolayındadır (yaklaşık, ortalama yıllık %10).

Toplam tarımsal hasıla içerisinde, bitkisel üretim hasılası ağırlık taşımakla birlikte, 2002 yılından bu yana oransal ağırlığında bir düşüş gözlenmektedir (2002'de %61 iken 2007 yılında %56).

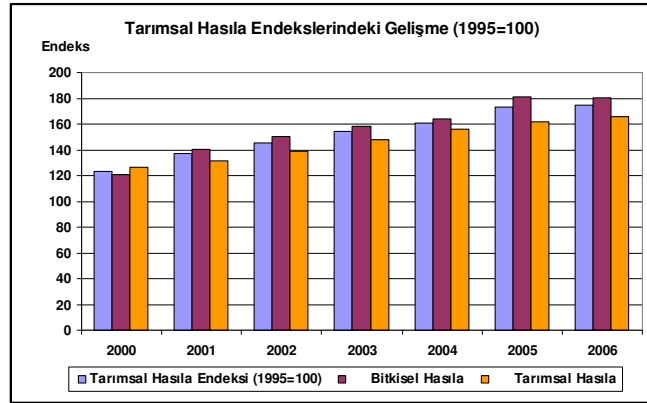

Ülkede üretilen bitkisel ürünler, üretim ağırlıklarına göre sırasıyla tahıl ve kuru bakliyat, sebze, patates, meyve, bostan mahsulleri ve şeker pancarıdır. 2000 yılında, 1,540.2 bin ton olan tahıl ve kuru bakliyat üretimi, 2007 yılında 2,004.4 bin tona, 91.5 bin ton olan pamuk üretimi 100.1 bin tona, 469 bin ton olan patates üretimi 1,037.3 bin tona, 780.8 bin ton olan sebze üretimi 1,227.3 bin tona, 477 bin ton olan meyve üretimi ise 677.8 bin tona yükselmiştir.

Hayvancılık da ülkede önemli bir tarımsal üretim koludur. 1995 yılında cari fiyatlarla 295.3 milyon manat olan üretim değeri, 2000 yılında 443 milyon manata, 2007 yılında ise 1,015.2 milyon manata yükselmiştir.

2000 yılından bu yana, ülkedeki et ve süt sığırları, koyun, keçi ve kanatlı hayvan varlığı istikrarlı bir şekilde artmaktadır. 2000 yılında 1,961 bin adet olan et sığırları varlığı 2007 yılında 2,445 bine, 925.8 bin adet olan süt sığırları varlığı 1,183.6 bine, 5,773.8 bin adet olan küçükbaş hayvan varlığı 7,868.4 bine ve 14,711.1 bin olan kanatlı hayvan varlığı da 18,760 bine yükselmiştir.

Canlı hayvan varlığındaki artışla orantılı olarak hayvansal ürünlerden et, süt ve yumurta üretimi de artış göstermiştir. 2000 yılında 108.7 bin ton olan et üretimi 2007 yılında 167.2 bin tona, 1,031.1 bin ton olan süt üretimi 1,341.3 bin tona ve 542.6 milyon adet olan yumurta üretimi de 871 milyon adete yükselmiştir. Et üretimi içerisinde sığır etinin %47.2 oranında, koyun ve keçi etinin %28.6 oranında ve kanatlı hayvan etinin de %23.4 oranında payı bulunmaktadır. Süt üretimi içerisinde ise, büyükbaş hayvan sütünün ağırlığı %98 dolayındadır.

Ülke toplam hasılası içindeki payının düşmesine rağmen, ülkedeki tarımsal faaliyetler hâlâ çalışma çağındaki nüfusun istihdamı ve dolayısıyla geçim kaynağı olarak önemini korumaktadır. Ayrıca, geçmişten gelen tarımsal üretim kültürü ülkede hâlâ etkisini sürdürmektedir.

Bitkisel üretim içerisinde yer alan, ancak hayvancılık sektörünün gelişimi ile yakından ilgisi olan yem bitkileri, ekilen alan açısından 1998-2007 döneminde sürekli olarak artış göstermesine rağmen, hâlâ 1990 yılı seviyesine ulaşamamıştır. 1990 yılında 522,300 hektar olan yem ekim alanı, 1998 yılında 78,400 hektara kadar düşmüş, daha sonraki yıllarda artış eğilimi göstererek 2007 yılında 303,500 hektar olmuştur.

Ülkede, standartlara uygun karma yem tesisinin bulunmaması (genellikle Hollanda'dan temin ediliyor), damızlık hayvan ve teknik eleman eksikliği hayvancılık faaliyetinde verimliliği, dolayısıyla üretim miktarlarını olumsuz yönde etkilerken; tohum, zirai ilaç ve gübrede dışa bağımlılık da bitkisel üretimde olumsuzluklar yaratmaktadır.

- **Tarım sektörü, GSYİH içindeki payı açısından diğer sektörlerle göre geri kalmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, özellikle sektörün ileri bağlantısının olduğu gıda işleme sektörünün gerilemesi, makine teçhizat eksikliği, tohum, gübre ve zirai ilaç eksikliği ile geçmiş dönemdeki pazar olanaklarının azalmasının etkisi olmuştur.**
- **Ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra oldukça düşen bitkisel ve hayvansal üretime bağlı olarak, önceki yıllarda Sovyetler Birliğinin sebze-meyve bahçesi olarak adlandırılan Azerbaycan, son yıllarda, tarımsal ürün ihtiyacının karşılanmasında dışa bağımlı hale gelmiştir. Ancak, özellikle 2003 yılından itibaren, tarımsal üretimde yeniden canlanma sürecine girilmiştir. Üretim artışında, özelleştirmelerin olduğu kadar, devlet politikalarının da rolü bulunmaktadır.**
- **Geçmişte ulaşılan üretim düzeyleri ve sektörün toplam GSYİH'den aldığı paylar, tarım sektörünün gelişme potansiyelini ve dolayısıyla yatırım olanaklarının yüksekliğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.**

4. Sektörel Yapı ve Genel Eğilimler

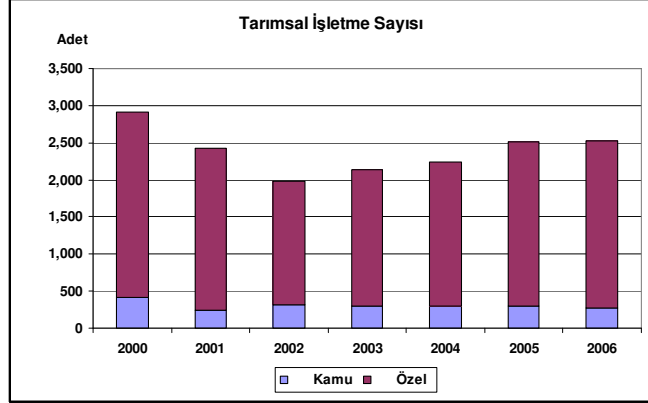
Bazı özel ürünler dışında (sağlık sektörü ile ilgili), tarım sektöründe herhangi bir devlet kontrolü veya fiyat düzenlemesi bulunmamaktadır.

Sektörde, tam rekabet piyasasının tam olarak işleyememesinden kaynaklanan problemler olsa da, herhangi bir tekeli piyasadan söz etmek mümkün değildir.

4.1. Tesis Sayısı ve Sahiplik Durumu

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başlayan bağımsızlık sürecinde, Azerbaycan ekonomisinin pek çok sektöründe olduğu gibi, tarım sektöründe hızlı bir özelleştirme faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Devlet eliyle işletilen tarımsal alanlar, giderek özelleştirilmiş, 1995 yılında tarımsal işletmelerin %87'si devlet elinde bulunurken, bu oran 2006'da %11'e düşmüştür.

2006 yılı itibarıyla, bitkisel ve hayvansal üretim yapan 276 adet kamu tesisi, 2,242 adet de özel tesis bulunmaktadır. Bitkisel ve hayvansal ürünlerin işlenmesi ile uğraşan küçük ölçekli çok sayıda işletme bulunmakla birlikte, az sayıda orta ölçekli işletme, ürünlerin paketlenmesi ve toptan satışıyla ilgilenmektedir. İşletmelerin ölçek küçüklüğü, kalite, verim, fiyat, rekabet ve ihracat olanakları açısından olumsuzluklar getirmektedir.

Tarımsal üretimde, kişisel ve aile içi üretim oldukça yaygındır. Tarımsal işletme sayısı kadar, hatta bazı yıllarda daha da fazla sayıda kişisel üretici sektörde faaliyet göstermektedir (2006 yılı itibarıyla kayıtlı 2,456 kişi). Tarımsal üretimin de büyük bölümü bu üreticiler tarafından gerçekleştirilmektedir (2006'da %96.1'i). Bu durum bitkisel üretimde daha da belirgindir (%98.6).

- **Tarım sektöründe, özelleştirme işlemleri neredeyse tamamlanmıştır. Organize ve büyük ölçekli işletmelerin azlığı, kalite ve verimliliği düşürüp, pazarlama ve satış faaliyetlerinde de zorluklar yaratmaktadır.**
- **Blok araziler, modern teknolojiler ve girdiler kullanılarak yapılacak orta ölçekli yatırımlar, nitelik, maliyet, rekabet, satış ve pazarlama olanakları açısından sektörde büyük üstünlük sağlayacaktır.**

4.2. Sektörün Coğrafi Dağılımı

Ülkede, tarıma en elverişli araziler, Kür-Aras nehirleri arası, Lenkeran Bölgesi ile Guba, Haçmaz ve Masallı yöreleri olmakla birlikte, dağlık kesimleri dışında, bütün ekonomik bölgeler tarımsal faaliyetlere elverişli bir toprak ve iklim yapısına sahiptirler. İklim farklılıklarına bağlı olarak, tarımsal faaliyet türleri değişebilmektedir.

Devlet Programı kapsamında, Lenkeran ve Astara bölgelerinde, çay üretiminin artmasına yönelik olarak bazı teşvikler ve önlemler düşünülmektedir. Bu bölge, ayrıca narenciye üretimi açısından çok önemli bir bölgedir. Guba-Haçmaz bölgesi ise daha çok meyve ve sebze üretiminde yoğunlaşmıştır.

Son yıllarda, Celilabad, Tovuz, Şemkir, Ağstafa, Kazak, Samuh, Şamahı yörelerinde, sökülünlerin yerine, yeniden üzüm bağları oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Şekerpancarı, bağımsızlığın kazanılmasından sonra, Nahçıvan, Beylagan, Sabirabad, İmişli ve Salyan yörelerinde üretilmektedir.

Tütüncülük, daha çok Şeki-Zagatala bölgesinde gelişmiştir.

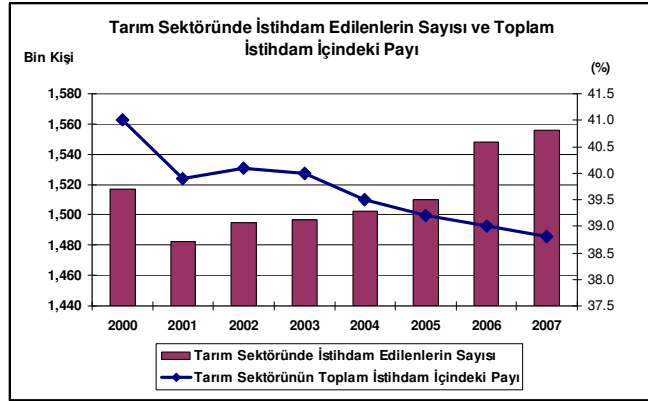
Zeytin üretimine uygun bölgeler, Kobustan, Şirvan, Muğan ve Abşeron bölgelerinin bazı kesimleridir.

Gence-Kazak Bölgesi, ülkenin toplam bitkisel üretiminin %14 kadarını sağlamakta olup, (patates üretiminin %80'i, üzüm üretiminin %28'i), büyük ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin de %15'i bu bölgede yapılmaktadır.

- **Ülkenin hemen hemen bütün bölgelerinde tarım sektörüne yatırım yapmak mümkündür. Abşeron bölgesi dışında yapılacak yatırımlar, tüm vergi muafiyetlerinden yararlanabilecektir. Ayrıca, kümeleşmenin avantajlarından yararlanmak üzere, seçilecek tarımsal faaliyete göre, tarımsal üretimin ürün bazında yoğunlaştığı bölgelerin dikkate alınması ve yatırım bölgesinin buna göre seçilmesi büyük önem taşımaktadır.**

4.3. Sektörün İstihdam Yapısı ve Ücret Düzeyindeki Gelişmeler

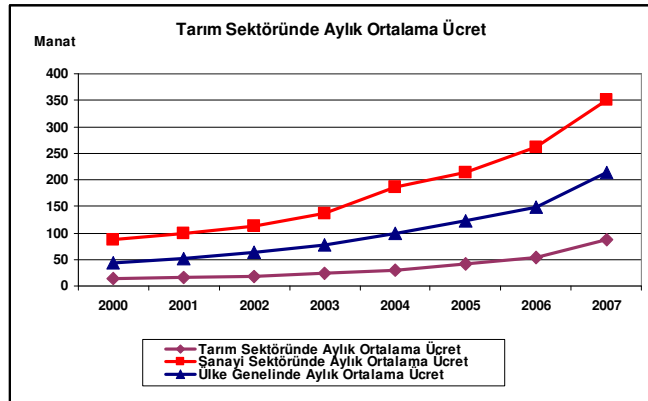
Ülke genelindeki iktisaden faal nüfusun yıllar itibariyle yaklaşık olarak %40'ı tarım sektöründe faaliyet göstermektedir. 1995 yılında tarım sektöründe çalışan kişi sayısı 1,112,800 iken, 2007 yılında 1,556,000'e yükselmiştir. Ülke genelindeki toplam istihdam 1995 yılından 2006 yılına %10 oranında artmışken, tarım sektöründe istihdam yaklaşık %40 oranında artış göstermiştir.

Sektördeki ortalama aylık ücretler 1998 yılından bu yana aşamalı olarak artmış olsa da, nominal olarak diğer sektörler göre ve ülke ortalama ücret düzeyine göre oldukça düşüktür.

2000 yılında sektördeki ortalama aylık ücret 13.8 manat iken, 2007 yılında 87.3 manata yükselmiştir. 2007 yılında ortalama aylık ücret sanayide 349.7 manat ve ülke genelinde 214 manattır.

İşçi ücretlerinin toplam harcamalar içerisindeki payı giderek düşmektedir (1995'te %33.7 iken 2006'da %27.4)

- **Toplam ekonomi içerisinde çok fazla payı olmamakla birlikte, tarım sektörü, çalışma çağındaki nüfusun istihdamı ve dolayısıyla ülke ekonomisi açısından büyük öneme sahiptir.**
- **Tarım sektöründeki işçi ücretleri, diğer sektörler göre oldukça düşüktür. Bu durum, sektördeki süreklilik ve uzmanlaşma açısından bir tehdit unsuru olmakla birlikte, yatırımcılar açısından maliyet ve dolayısıyla rekabet avantajı oluşturmaktadır.**

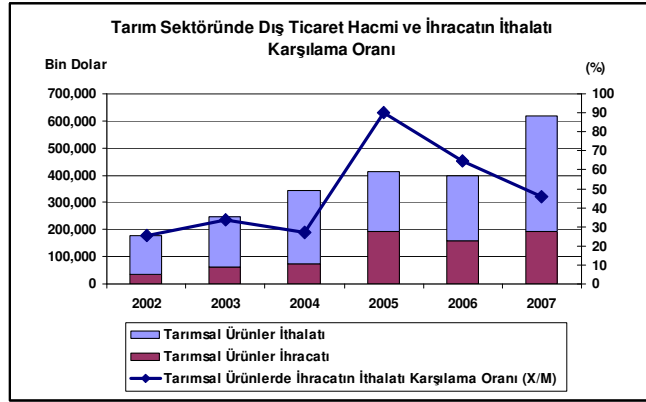
5. Dış Ticaret Durumu ve Olanakları

5.1. Dış Ticaret Hacmi

Azerbaycan tarım sektörünün dış ticaret hacmi, 2002-2007 yılları arasında 3.5 kat artarak 618,919 bin dolara yükselmiştir. Aynı dönem içerisinde, dış ticaret hacmi sürekli

olarak ithalat lehine belirgin bir sapma göstermiştir. 2002 yılında dış ticaret hacminin %80'i ithalat kaynaklı iken, bu oran 2007 yılında bir miktar düşerek yaklaşık %69 olarak gerçekleşmiştir.

Azerbaycan'ın toplam tarımsal ürünler ihracatı, 2002-2007 yılları arasında cari fiyatlarla yaklaşık %450 oranında artarken, ithalat %200 dolayında artmıştır. Ancak, tarımsal ürünlerde dış ticaret dengesi 2002-2007 yılları arasında sürekli açık vermiş olup, dış ticaret açığı sürekli artmaktadır. 2002 yılında 104,695 bin dolar olan tarımsal ürünler dış ticaret açığı, 2007 yılında 229,004 bin dolara yükselmiştir.

Dış ticaret hacmi içerisinde bitkisel üretimin çok büyük ağırlığı bulunmaktadır. (2007 yılında %92)

Tarımsal ürünler dış ticaret hacmi içerisinde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri çok büyük bir önem taşımaktadır. 2007 yılı itibariyle, gerçekleşen 618,919.4 bin dolarlık tarım sektörü dış ticaret hacminin yaklaşık olarak %80'i BDT ülkelerine yöneliktir.

- **Azerbaycan'ın dış ticaret faaliyetleri ve ticaret ilişkisinde bulunduğu ülke sayısı hızla artmaktadır. Uluslar arası ticaretin gelişiyor olması, girdi temini ve ürün pazarlaması açısından, yeni yatırımcılara yol gösterici niteliktedir.**

5.2. İhracat (İhracat Eğilimleri ve Hedef Pazarlar)

2002 yılında 35,716 bin dolar olarak gerçekleşen tarımsal ürünler ihracatı, 2007 yılında 194,958 bin dolara yükselmiştir.

Yine ürün bazında bakıldığında, tahıl ve tahıl ürünleri ihracatı 2006 yılında 13,900 ton, patates ihracatı 47,100 ton, sebze ve bostan mahsulleri ihracatı 57,600 ton, şeker ihracatı 60,200 ton olarak gerçekleşmiştir.

Azerbaycan, bitkisel ürün gruplarından, sebze ve bostan mahsulleri, bitki yağları, meyve ve üzüm gruplarında ihracatçı ülke konumundadır.

Hayvansal ürünler olarak da, et ve et ürünleri ihracatı 700 ton, süt ve süt ürünleri ihracatı 800 ton ve yumurta ihracatı da 500,000 adet olarak gerçekleşmiştir.

2007 yılı itibariyle tarımsal ürünler ihracatının %79.7'si BDT ülkelerine yapılmıştır. Bu oran bitkisel ürünlerde %79.8, hayvansal ürünlerde %72.6 düzeyindedir.

Azerbaycan'ın tarımsal ürün ihracatında, pek çok ürün grubunda Rusya büyük bir ağırlık taşımaktadır (patateste %99, taze sebzelerde %90, taze meyvelerde %85, çayda %95, et konservelerinde %62, şekerde %53, meyve-sebze konservelerinde %29, sebze-meyve sularında %72 ve tütünde %67 oranlarında). İhracatta diğer önemli ülkeler ise, başta Ukrayna ve Gürcistan gibi bölge ülkeleri olmak üzere, İtalya, Almanya ve Türkiye'dir.

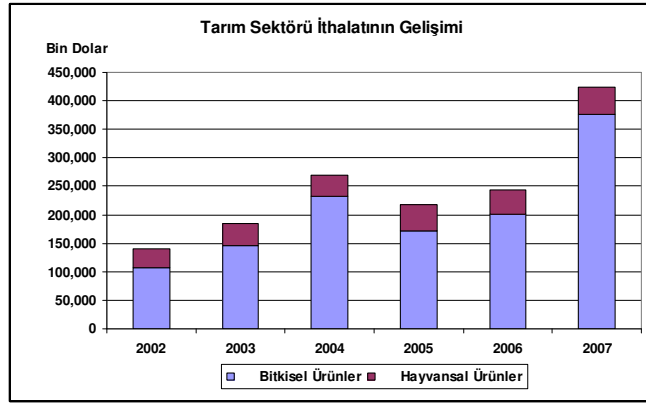
- **İhracat tutarlarının yükseliş eğilimi, yeni yatırımlar sonucu üretilecek ürünlerin, yurt içi talebi karşıladıktan sonra ihracat edilme olanağını da ortaya koymaktadır.**

- **Ülkenin ihracat olanakları açısından bölgesel pazarlar (Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan), özellikle de geçmişten gelen sosyal ve kültürel bağlar ile nüfus yoğunluğu nedeniyle, Rusya pazarı büyük önem taşımaktadır. Ancak, uluslar arası standartlara uygun olarak üretilecek tarımsal ürünlerin Avrupa pazarına da ihracat olanağı bulunmaktadır.**

5.3. İthalat ve İthalat Eğilimleri

İthalat, temel olarak üretim yetersizliği ve istenen kalitede üretimin yapılamayışından dolayı sürekli olarak ihracatın üzerinde seyretmektedir. Üretim yetersizliği ise büyük ölçüde tarım sektörüne ve ileri-geri bağlantılı sektörlerle uzun yıllardan bu yana anlamlı düzeyde yatırımların yapılamayışından kaynaklanmaktadır.

İklim çeşitliliği ve toprak verimliliği avantajlarına karşın, Azerbaycan, gerek bitkisel gerekse hayvansal ürün gruplarının pek çoğunda, miktar bazında, net ithalatçı konumunda bulunmaktadır. Ürün bazında bakmak gerekirse; tahıl ve tahıl ürünleri ithalatı 2006 yılında 1,104,800 ton, patates ithalatı 55,500 ton, sebze ve bostan mahsulleri ithalatı 46,200 ton, şeker ithalatı 247,400 ton olarak gerçekleşmiştir.

Hayvansal ürünlerden, et ve et ürünleri ithalatı 25,700 ton, süt ve süt ürünleri ithalatı 182,100 ton ve yumurta ithalatı da 21.7 milyon adet olarak gerçekleşmiştir.

2007 yılı itibarıyla, tarımsal ürünler ithalatının %79.9'u BDT ülkelerinden yapılmış olup, bu oran bitkisel ürünlerde %86.6, hayvansal ürünlerde %26.5 düzeyindedir.

- **Tarımsal üretimin yurtiçi tüketim karşısında yetersizliği, ithalat miktarlarının sürekli artmasına neden olmaktadır. İthalatın artma eğilimi ve ithal ikamesi konusunun devlet gündeminde bulunması, bitkisel ürünlerin çoğunda, hayvansal ürünlerin de neredeyse tamamında ülkede yatırım yapılmasını cazip hale getirmektedir.**

5.4. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Azerbaycan'da tarım sektöründe ihracatın ithalatı karşılama oranı, iniş çıkışlı da olsa genel olarak yükseliş eğilimi göstermektedir. 2002 yılında %25.4 olan karşılama oranı, özellikle 2005 yılında %89.9 gibi çok yüksek bir orana çıkmış, ancak 2006 yılında %64.6 olarak gerçekleştikten sonra, 2007 yılında %46'ya düşmüştür.

Bitkisel ürünlerde ihracatın ithalatı karşılama oranı 2007 yılında %51.4 olarak gerçekleşmişken, hayvansal ürünlerde %3.6 gibi çok küçük bir orandadır.

- **Tarımsal ürünlerde ihracatın ithalatı karşılama oranının düşüklüğü (özellikle de hayvansal ürünlerde), ülkedeki yeni yatırımları destekler niteliktedir.**
- **Azerbaycan'da, yatırımcıların, ham (işlenmemiş) ürün ithalatının fazla olduğu tarımsal ürünlerde doğrudan ham ürün üretim düzeyini artırıcı tarımsal faaliyetlere yönelmeleri, yine ham ürün ihracatının fazla olduğu ürünlere yönelik de ileri bağlantılı işleme sanayii faaliyetlerine girmeleri,**

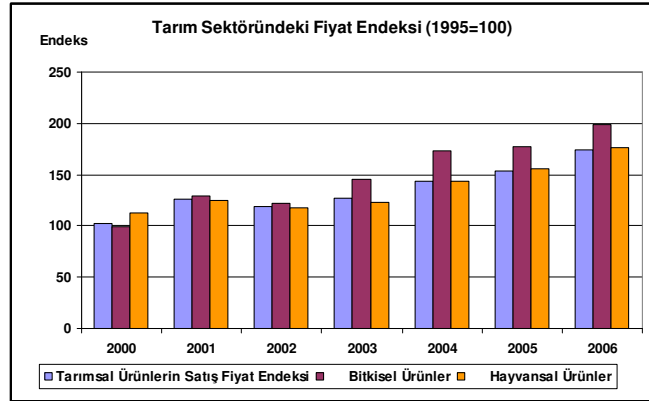
yatırımların satış ve pazarlama olanakları ve dolayısıyla kârlılıkları açısından büyük önem taşımaktadır.

6. Sektörde Üretici Fiyatları

Tarımsal ürünlerin satış fiyat endeksi (1995=100), 1995-2006 arasında %74 oranında artmıştır. Bitkisel ürünlerdeki ortalama fiyat artışı, hayvansal ürünlere göre daha yüksektir (%99).

1995 yılından 2006 yılına, fiyat artışlarına ürün bazında baktığımızda; en yüksek fiyat artış oranlarının, bitkisel ürünler arasında, meyve (%500), üzüm (%290), bostan ürünleri (%248), tütün (%145) ve sebze (%229) gruplarında; hayvansal ürünler arasında ise canlı hayvan (küçükbaş hayvanlarda %522, büyükbaş hayvanlarda %439), yün (%448) ve süt (%138) gruplarında gerçekleştiği görülürken, yumurtada fiyat endeksinin düştüğü (%9) dikkat çekmektedir.

Tarımsal üretim sürecinde, fiyatların belirleyicisi olan toplam işletme harcamaları içerisinde en büyük payı, üretim için gerekli maddeler ve malzemeler almaktadır (tohum, gübre, ilaç, enerji, yenileme vb.). 1995 yılında toplam üretim harcamaları içerisindeki payı %47.8 olan üretim maddeleri ve malzemeleri, 2006 yılında toplam harcamalardan %53.7 oranında pay almıştır.

Üretim malzemelerine yapılan harcamalar içerisinde en büyük payı tohum ve ekim malzemeleri ile ilaç ve gübreye yapılan harcamalar almakla birlikte, eskiyen teknolojiye bağlı olarak, son yıllarda tamamlama ve yenileme harcamalarının arttığı görülmektedir (2006 yılında %28.8). Bitkisel üretimde, işgücüne yapılan harcamaların payı hayvansal üretime göre daha düşük düzeydedir.

Üretim malzemelerinin neredeyse tamamının ithal ediliyor olması, istenen tür ve kalitede malzeme bulunamayışı da bu kalemin harcamalar içerisindeki payını artıran bir unsur olmaktadır.

- **Sektördeki fiyat artış oranlarının genel olarak ülkedeki enflasyon oranlarının üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum, ülke içinde tarımsal ürünlerle ilgili yoğun bir rekabet olmadığının da bir göstergesi niteliğindedir.**
- **Son on yılda, bitkisel ürünlerdeki ortalama fiyat artışı, hayvansal ürünlere göre daha yüksek olmuştur. Özellikle meyve, üzüm, kavun-karpuz, canlı hayvan ve süt fiyatlarının hızlı artışı, arz eksikliğinin bir işareti olarak algılanabilir.**

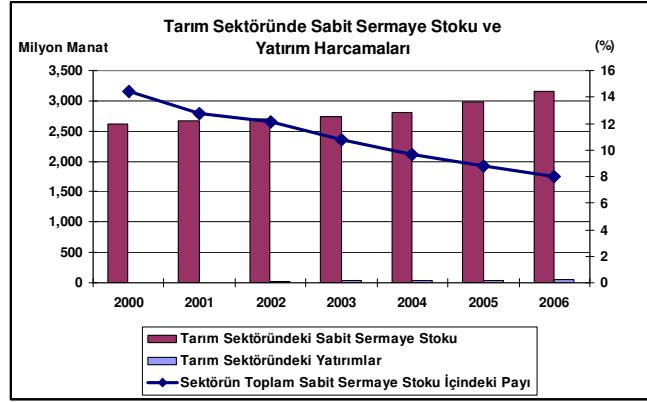
7. Üretim Teknolojisi ve Yatırımlar

2006 yılı itibarıyla toplam 3,157.5 milyon manat sabit sermaye stokuna sahip olan tarım sektörünün, toplam sabit sermaye stokundan aldığı paylar yıllar itibarıyla giderek düşmüştür. 1995 yılında %20.9 olan bu pay, 2006 yılına gelindiğinde %8'e gerilemiştir. Bu durum, diğer sektörler göre, tarım sektöründeki yatırımların düşüklüğünden kaynaklanmaktadır. Sektörün, toplam yatırımlar içerisinde zaten düşük olan payı (1995'te %2) 2006 yılında %0.9 olarak gerçekleşmiştir.

Sektörün mekanizasyonunu göstermesi açısından incelendiğinde, 1000 hektar başına traktör sayısı 1990 yılında 26.7 iken, bu sayı 2005 yılında 16.7'ye düşmüştür. Dolayısıyla, traktör başına işlenen alan da giderek artmıştır.

Tarım sektöründe modern üretim tekniklerini kullanabilen işletme sayısı oldukça düşüktür. Bu durum, üretim verimliliğinin düşük, birim maliyetlerin yüksek ve kalitenin yetersiz olmasına neden olmaktadır.

Yabancı yatırım tutarlarının, ülkedeki toplam yatırımlar içerisinde %80'lerin üzerine çıktığı Azerbaycan'da, yabancı yatırımların tarım sektörüne katkısı, yıllar itibariyle %1'in üzerine çıkamamıştır.

Ülkede faaliyette bulunan az sayıdaki gıda işleme tesisi, girdi olarak kullandıkları tarımsal ürünleri temin etmekte zorlanmaktadır (konserve için sebze ve meyve, salça için domates, şeker üretimi için şeker pancarı, çay üretmek için çay yaprağı vb.). Gıda işleme tesislerinin artışı ve ürün ihtiyaçları, tarımsal üretime yönelik yatırımları da tetikleyecektir.

- **Tarım sektörüne yapılan toplam yatırımlar ve yabancı yatırımların düzeyi, diğer sektörler göre oldukça düşük kalmıştır. Sektörün yenileme, tamamlama gibi yatırımlar dışında, yeni yatırımlara da ihtiyacı çok büyüktür.**

8. Sektörel Kârlılık ve Rekabet

Bitkisel üretim yapan işletmelerin, ürün bazında ortalama kârlılıklarına bakıldığında, son yıllarda görece olarak istikrarlı satış kârları sağlayan ürünler, tahıl-kuru bakliyat, pamuk, tütün, patates, kavun-karpuz ve meyve olmuştur. 2006 yılı itibariyle tahıl-kuru bakliyatta %28.4, pamukta %20.3, tütünde %72.8, patatesten %71.2, sebzede %7.6, kavun-karpuzda %12.5, meyvede %31.4, üzümde %66.3 ve çay yaprağında %5.5 oranında ortalama satış kârlılığı sağlanırken, şeker pancarında %7.1 oranında satış zararı gerçekleşmiştir.

Hayvansal üretim yapan işletmelerin ürün bazında ortalama kârlılıklarına bakıldığında ise, en yüksek ve istikrarlı ortalama kârın koyun ve keçi etinde sağlandığı görülmektedir (2003 yılında %15.9 iken 2006 yılında %46.8). 2006 yılında hayvansal üretim yapan işletmelerden süt üretenler ortalama %13.8, sığır besleyenler %10.5, yumurta tavukçuluğu yapanlar %9.9 ve kümes hayvanları besleyenler de %9.1 oranında satış kârı elde etmişlerdir.

- **Son yıllarda görece olarak istikrarlı satış kârları sağlayan bitkisel ürünler, tahıl-kuru bakliyat, pamuk, tütün, patates, kavun-karpuz ve meyve olurken, hayvansal ürünlerden koyun ve keçi eti olmuştur. Bitkisel üretimde ortalama satış kârlılığı, yıllık iklimsel özelliklere de bağlı iken, genel olarak tarımsal üretimde ortalama kârlılık, verimliliğe, mekanizasyon olanaklarına, devlet politikalarına ve ihracat olanaklarına göre farklılık gösterebilmektedir.**
- **Pek çok tarımsal üründe, ortalama satış kârlılığının enflasyon oranlarının üzerinde gerçekleşmesi, yeni yatırımların cazibesini artırmaktadır.**

9. Sektörün Üretim Verimliliği

1995-2007 dönemi genelinde, bitkisel ürünlerin hemen hemen tümünde, hektar başına alınan ürün miktarı artış göstermiştir. Verimlilik artışı şeker pancarında %329, üzümde %156, tahıl ve kuru bakliyatla %80 olmuştur.

Hayvansal üretim sektöründe ise, 1995-2007 yılları arasında, süt sığırları başına elde edilen süt miktarı ve tavuk başına yumurta sayısı artarken, koyun başına alınan yün miktarı düşmüştür.

Ülkede karma yem tesisinin olmaması, üreticinin, ithal edilen yem türleriyle sınırlı olması ve yem fiyatlarının yüksekliği, hayvancılıkta verimliliğin daha da artmasına engel bir unsur olarak ortadadır.

Tarım Sektöründe Verimlilik		
	1995	2007
Bitkisel Ürünler		
Tahıl ve Kuru Bakliyat	15.1	27.1
Pamuk	13.0	13.0
Tütün	14.6	22.5
Patates	97.0	150.0
Şekerpancarı	54.8	235.0
Üzüm	32.6	83.6
Sebze	157.0	139.0
Bostan Ürünleri	73.0	129.0
Hayvansal Ürünler		
Süt Verimi (İnek ve Manda)	1,073.0	1,110.0
Yün Verimi (Koyun)	2.2	1.9
Yumurta Verimi (Adet)	74.0	163.0

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik

Azerbaycan'da tarımsal üretimin hemen her dalında, özellikle de hayvansal üretimde yıllar itibariyle aynı üretim miktarı için harcanan işgücü miktarında belirgin bir artış görülmektedir. Bu durum, tarım sektöründeki mekanizasyon eksikliğinin en büyük belirtisi olarak dikkat çekmektedir.

- **Tarımsal üretimde verimlilik genel olarak artış göstermektedir. Yeni yatırımlardaki üretim verimliliğinin, yeni teknolojilerin kullanılması ve üretim sürecindeki eksikliklerin giderilmesiyle daha da artabileceği açıktır.**

10. İş Ortamı ve Yasal Düzenlemeler

Azerbaycan'da, tarımsal üretim faaliyetleri açısından, yabancı ve yerli yatırımcılar için mevzuatla ilgili herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Ülkedeki geçmişten gelen köklü tarım kültürü, tarımsal üretim faaliyetlerini kolaylaştırmaktadır. Kamu sektörünün, tarımsal faaliyetlerle ilgili teşvik edici ve yönlendirici bir politika izlemesi de, yatırımcılar açısından yatırım sürecinde kolaylıklar sağlayacaktır. Ülkenin ve ülke vatandaşlarının yabancı yatırımlara sıcak yaklaşımı ise, yabancı yatırımcılar açısından küçümsenmeyecek bir avantajdır.

Azerbaycan Cumhuriyeti, bölgede en fazla doğrudan yabancı yatırım çeken ülke konumundadır. Tarım sektörü, bu yatırımlardan henüz yeterince pay alabilmiş değildir. Ülkede gerçekleştirilecek yatırım faaliyetleri açısından; iş yapmayı serbestleştiren ve bürokrasiyi azaltan bir dizi pratik düzenleme sayesinde, geçen yıllar içinde yatırımlar için topyekün yasal bir çerçeve içinde aşamalı bir iyileşme sağlamıştır. Vergi Kanunu, Medeni Kanun ve Medeni Usul Kanunu, Toprak Kanunu, İş Kanunu, Yabancı Para Kanunu ve Uluslararası Arabuluculuk Kanunu, sistemi hem yerli hem de yabancı yatırımcılar açısından büyük ölçüde şeffaflaştırmış ve yatırımları cazip hale getirmiştir. Yabancı yatırımlar için özel izin ya da spesifik bir ruhsata gerek görülmemektedir.

Azerbaycan'da yatırım yapacak yabancı yatırımcılara hükümet tarafından şu temel güvenceler sunulmaktadır:

- *Vergi sonrası kârın istenen yere serbestçe transfer edilme garantisi,*
- *Millileştirmeye ve el koymaya karşı güvence,*
- *Hükümet organlarının illegal faaliyetleri sonucunda, yabancı yatırımcıların fizikî ve parasal kayıplara maruz kalmaları durumunda, zararın veya kaybın karşılanması garantisi.*

Ayrıca, yabancı yatırımcılar, Azerbaycan'ın, Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Moldova ve Kazakistan ile yaptığı serbest ticaret anlaşmalarından da yararlanabileceklerdir.

- **Sektörü ilgilendiren yasal düzenlemeler, devlet politikaları, ülkedeki geleneksel kültür yapısı gibi tüm faktörler, ülkede tarımsal faaliyetler için uygun bir iş ortamı sağlayacak niteliktedir. Yabancı yatırımlar da, çeşitli kanunlarla güvence altına alınmıştır.**

10.1. Dış Ticaret Düzenlemeleri

Azerbaycan, *Dünya Ticaret Örgütü*'ne (WTO) katılmak üzere müzakerelere başlamış, bunun yanında hükümet dış ticareti serbestleştirmek için de pek çok adım atmış bulunmaktadır. Azerbaycan yasaları ülkeye ithal edilen mallara uygulanacak çok sayıda gümrük rejimi kabul etmiştir ve bunların içinde yabancı yatırımcılar açısından en önemlileri *transit ithalat, gümrük depoları, gümrük antrepoları, geçici ithalat, gümrük bölgeleri içinde ve dışında işlemidir.*

Geçici ithalatta herhangi bir gümrük vergisi uygulanmamaktadır. Azerbaycan'a ithal edilen mallar ithalat gümrük vergisine konudur (ad valorem gümrük vergileri %0–15 arasında uygulanmaktadır). Çok küçük istisnalar dışında, %0.15 oranında gümrükten mal çekme bedeli tüm ithalat/ihracat ürünlerine uygulanmaktadır. İhracat, bazı özel ürünler dışında gümrük vergisinden muaftır.

- **Dış ticaretle ilgili düzenlemeler, tarım sektöründeki yeni yatırımcılar için uygun bir ortam sağlamaktadır. Gümrüklerde, uygulamada ortaya çıkan sorunlar ise, hükümet tarafından giderilmeye çalışılmaktadır.**

10.2. Yabancı Para Politikası

Azerbaycan'da döviz işlemleri, Para Düzenleme Kanunu'nun belirlediği esaslar çerçevesinde yürütülmektedir. Azerbaycan'ın para kontrol yasası, "*yerleşikler*" ve "*yerleşik olmayanlar*" arasında bir ayırım yapmakta ve yerleşik kişiler açısından daha sıkı düzenlemeler öngörmektedir. Sermaye hareketleri, Azerbaycan Millî Bankası (AMB) tarafından onaylanan yöntemle yapılmak zorundadır. Bununla beraber, AMB'nin bu noktada herhangi bir prosedürü yoktur ve aslında sermaye hareketlerini de ihtiva eden para operasyonlarına ilişkin bir izin belgesi gerekmemektedir.

Yerleşik-olmayan legal şirketler, yurtiçi döviz piyasasından rutin para operasyonları için döviz satın alabilirler; ancak diğer durumlarda yasal şartların yerine getirilmesi zorunludur. AMB tarafından yeni yapılmış bir düzenlemeye göre, yerleşikler, doğrudan yatırım, menkul kıymet satın alımı, emlak alımı ve yerleşik yabancı bankadaki mevduat hesabına para transferi amaçları doğrultusunda bazı devletlere (OECD üyelerine, Rusya'ya ve Azerbaycan'la yatırımlarla ilgili iki taraflı anlaşması olan ülkelere) para transfer edebilirler. Transferle ilgili olarak herhangi bir özel sınırlama söz konusu değildir.

Yabancı şirketler ve şahıslar, yerel bankalarda hem manat hem de yabancı para hesabı açtırabilirler. Birkaç istisna hariç, çalışanlara yapılan maaş ödemeleri de dahil olmak üzere, Azerbaycan'da gerçekleştirilen tüm ödemeler manat cinsinden yapılmak durumundadır. Yabancı para cinsinden yürütülecek bazı işlemler için AMB'nin izni gerekmektedir.

- **Azerbaycan'ın yabancı para politikası, yabancı yatırımcılar açısından herhangi bir caydırıcı özellik taşımamaktadır.**

10.3. Vergiler

Genel gelir vergisi oranının %22 olduğu Azerbaycan'da, 2004-2008 yıllarına yönelik olarak açıklanan Bölgesel Kalkınma Programı kapsamında, özellikle Bakü'nün içinde

yer aldığı Abşeron Bölgesi dışındaki tarımsal faaliyetlerden vergi alınmamaktadır. Çok küçük miktarlarda toprak vergisi alınması söz konusudur. Diğer sektörlerde olduğu gibi, kullanılmamış makine-teçhizat ithalinden de vergi alınması söz konusu değildir.

İş dünyasında faaliyet gösteren Azerbaycan'lı tüm girişimler, temsilcilik büroları, şubeler ve bireylerin yanı sıra Vergi Kanunu'nda tanımlanan "daimi müesseseler" vasıtasıyla Azerbaycan'da ticarî faaliyette bulunan yabancı şirketler ve bireyler, faaliyetlerinin Azerbaycan'da vergilendirilebilir olup olmadığına bakılmaksızın, vergi otoritelerine tescil ettirmek mecburiyetindedir. Daimi müessese tesis etmemiş bölümler ayrı bir rejime tabidir.

- **Azerbaycan'da, tarım sektörüne yönelik yatırımlar, bütün vergi yükümlülüklerinden muaf olup, diğer sektör yatırımlarına göre avantaj taşımaktadır.**

10.4. Özelleştirme

Azerbaycan, devlete ait işletmelerin ve mülkiyetin özel sektöre devredilmesi suretiyle, devlet-hâkimiyetindeki ekonomiden genel olarak %82'si özel sektöre ait bir ekonomiye geçmiş bulunmaktadır. Özelleştirme faaliyetleri tarım sektöründe de hızla gerçekleştirilmiş, 1995 yılında tarımsal işletmelerin %13'ü özel sektör elinde bulunurken, bu oran 2006 yılı itibariyle yaklaşık %90'a yükselmiştir.

Özelleştirme Kanunu'na göre, aşağıdaki kategoriler yabancı yatırımcı statüsünde değerlendirilmektedir:

- Yabancı yasal şirketler ve onların bağlı kuruluşları,
- Yabancı yatırımın payının, şirketin charter sermayesinin %50'sinin üzerinde olduğu Azerbaycanlı yasal şirketler,
- Yabancı uyruklular; ve
- Herhangi bir ülke vatandaşı olmayan (devletsiz) şahıslar.

Azerbaycan'da yasal olarak kabul edilmiş birkaç özelleştirme yöntemi söz konusudur:

- Stratejik yatırımcılara doğrudan satış,
- Yatırım ihalesinde satış,
- Özel nakit ve belge açık artırmaları,
- Genel açık artırmalar,
- Uygun koşullarla çalışanlara satış.
- **Hâlâ bazı yasal düzenleme ve uygulama eksikliklerine karşın, Azerbaycan'da tarım sektörüne yapılacak yatırımlar açısından, devam eden özelleştirme çalışmaları ve serbest piyasa ekonomisine tam olarak geçiş iradesi olumlu bir gelişim göstermektedir.**

11. SWOT Analizi

GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER
<ul style="list-style-type: none"> İklim çeşitliliğinin ve toprak verimliliğinin tarıma elverişli olması, Yatırımlar için istikrarlı bir ekonomik ortam bulunması, Yatırım iklimi açısından siyasi iradenin bulunması, Tarım sektörünün yeni açılımlar sağlamasına yönelik Devlet Programının (2004-2008) uygulanması, Ülkede gelişmiş bir tarım kültürünün bulunması, Tarımsal üreticilerinin, toprak vergisi dışında bütün vergilerden muaf tutulması, Sektörde kalifiye işgücü ihtiyacının düşük olması ve kalifiye olmayan işgücü temininde ise sorun bulunmaması, Sektördeki işgücü maliyetlerinin ülke geneli ve diğer sektörlere göre çok düşük olması, Enerji maliyetlerinin düşük olması, Sektörde, az sayıda ürün dışında, devlet kontrolü ve tekeli bir piyasa yapısının bulunmaması, Kişi başına tarımsal ürün tüketiminin artış eğiliminde olması. 	<ul style="list-style-type: none"> Teknolojik alt yapının yetersiz olması, Üretim girdilerinin miktar ve nitelik açısından yetersiz olması, Üretim girdilerinin temininde dışa bağımlılık oranının ve maliyetlerin yüksek olması, Verimli toprakların çok parçalı bir görünüm arz etmesi, Gelişmiş sulama sistemlerinin bulunmaması, Kurumsallaşma ve hukuki yapıda kısmen eksiklikler bulunması, Finans sektörünün yeterince gelişmemesi, Kayıt dışı ekonominin haksız rekabete yol açması, Ambarların ve soğuk hava depolarının yetersiz olması, Ambalaj ve nakliye sanayiinin yeterince gelişmemesi, Gümrüklerde keyfi uygulamaların bulunması ve buna bağlı sorunların yaşanması, Ülke kredibilitésinin düşüklüğü nedeniyle özel sektör yatırımcılarının dış finansman temininde güçlük yaşamaması, Serbest piyasaya intibak sürecinin devam etmesi.
FIRSATLAR	TEHDİTLER
<ul style="list-style-type: none"> Üretim teknolojisinin eskimesine bağlı olarak yeni yatırım ihtiyaçlarının doğması, Çeşitli ülkelerle Serbest Ticaret Anlaşmalarının yapılmış olması, İş ortamını potansiyel yatırımcılar açısından cazip hale getirecek teknik ve hukuki bağlamda çeşitli düzenlemelerin yapılmış olması, Üretimin emek yoğun oluşunun, ucuz işgücünden yararlanma imkânını artırması, Dünyada yaşanmakta olan gıda krizinin, sektördeki ürün fiyatlarını artıracak beklentisi, Ülke genelinde yabancı sermayeye sıcak bakılması, Nüfusun ve kişi başına düşen ortalama gelir seviyesinin artış eğiliminde olması. 	<ul style="list-style-type: none"> Sektörde işgücüne ödenen aylık ortalama ücretlerin yükselme eğilimi göstermesi, Ekonomide enflasyonist bir baskının söz konusu olması, Ulusal para biriminin aşırı değerlenmesi ve bunun ithalatı artırıcı etkide bulunması, Gelir dağılımının dengesiz olması, Karabağ sorununun çözülmemiş olması.

Öne Çıkan Yatırım Konuları

Yapılan analiz ve değerlendirmeler kapsamında, Azerbaycan tarım sektöründe ihtiyaç duyulan veya gerçekleştirilmesi mümkün görünen yatırım konuları aşağıda sıralanmıştır:

- Sertifikalı Tohum ve Fide Üretimi
- Damızlık Et Sığırcılığı
- Damızlık Süt Sığırcılığı
- Et Sığırcılığı
- Süt Sığırcılığı
- Et ve Yumurta Tavukçuluğu
- Şeker pancarı, pamuk, sebze, meyve, üzüm, nar, ayçiçeği, mısır üretimi
- Sebze üretimine yönelik modern seracılık
- Çiçek üretimi
- Arıcılık

12. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Azerbaycan'daki tarım sektörü için yapılan sektör araştırması kapsamında, elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir:

- Azerbaycan, son yıllarda, ekonomik büyüklüğü içerisinde petrol dışı sektörlerin payını artırmak amacıyla büyük bir mücadele başlatmıştır. Petrol dışı sektörleri çeşitlendirmeye, iktisadî büyümenin faydalarını kırsal kesimlere doğru genişletebilmeye yönelik olarak yasal düzenlemeler yapılmakta ve uygulama yöntemleri geliştirilmeye çalışılmaktadır. Petrol dışı sektörler içinde en önemli ekonomik faaliyet alanı olan tarım sektörü, ülkenin bu hedeflere ulaşmasına yardım edebilecek bir potansiyele sahiptir.
- Açıklanan **Devlet Programı**, tarımın ve gıda işleme sektörünün gelişimine özel önem vermekte, yerli ve yabancı yatırımcıları yatırıma teşvik etmektedir. Azerbaycan Tarım Bakanlığı, özellikle yabancı şirketler ve yatırımcıları ülkenin gıda ve tarım sektörünün yeniden canlandırılması ve modernizasyonu sürecinde yer almaları için ülkeye davet etmiş bulunmaktadır.
- Azerbaycan Hükümeti, Azerbaycan Devlet Petrol Fonu'ndan elde edilen gelirlerin, ekonominin petrol-dışı kritik sektörlerinden bir tanesi olan tarım sektörünün gelişmesi için tahsis edilmesi sürecini başlatmıştır.
- Azerbaycan'da tarım sektörü büyümeye, gelişmeye, çeşitliliğe, istihdam yaratılmasına uygun bir yapı göstermektedir. Doğal avantajlar, kolektif üretim anlayışından çıkılarak özel üretim yapan küçük bir çiftçi sınıfının oluşumu, dışa açık bir ekonomik büyüme modelinin seçilmesi, dünya ekonomisi konusunda bilinçlenme ile birlikte, tarım sektörü 2003 yılından itibaren yeniden canlanmaya başlamıştır.
- Resmi ve özel kurumlar, sektörün gelişmesi, çeşitlenmesi, sorunları, sorunlarına yönelik çözüm yolları ve yatırım düşüncelerinin hayata geçirilmesi konusunda yoğunlaşmışlardır. Bu yapılanma, yatırım aşamasında, yatırımcılara kolaylıklar sağlayacaktır.
- Tarımsal işletme ölçeklerinin küçüklüğü, emek bolluğu ve yönetim biçiminin değişmesinden kaynaklanan bir geçiş süreci yaşanması gibi faktörler nedeniyle, Azerbaycan'ın karşılaştırmalı üstünlüğü, lüks kabul edilen tarımsal ürünlerden, geleneksel ürünlere doğru (portakal, elma, zeytin, domates, lahana ve nohut

gibi meyve ve sebzeler, sığır eti ve süt gibi hayvansal ürünler) değişmiştir. Üreticiler bu doğrultuda üretimlerini bu sektörlere kaydırmaya başlamışlardır.

- Tarımsal üretimin çok parçalı olması (işletme küçüklüğü), kaliteyi, verimliliği, fiyatları, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Ülkede yapılacak özellikle orta ölçekli tarımsal işletmeler, bu olumsuzluklar karşısında avantajlı konuma geçeceklerdir.
- Tarımsal üretim faaliyetleri açısından, yabancı ve yerli yatırımcılar için herhangi bir mevzuat sorunu bulunmamaktadır. Şirket kurma süreci son yıllarda oldukça kolaylaştırılmıştır. Ancak, ülkeye gelecek yabancı yatırımcıların yerli yatırımcılarla ortaklığı, ülkedeki piyasa mekanizmasının işleyişinde ortaya çıkabilecek sorunların çözümüne büyük katkı sağlayacaktır.
- Tarımsal üretimde işçi ücretleri oldukça düşük olup, gerekli olabilecek çok az sayıda nitelikli işgücü dışında (ziraat mühendisi, veteriner vb.), işgücü temin sorunu bulunmamaktadır.
- Tarımsal üretimin esas olarak dinamikleri, ileri-geri bağlantılarda yatmaktadır. Sektöre girdi sağlayacak tesislerin faaliyete geçmesi ve özellikle tarımsal gıda işleme sektöründe yapılacak yatırımlar, üreticileri, bu sektörlere nitelikli ve yeterli hammadde sağlayacak şekilde motive edecektir. Bu nedenle, tarımsal üretim ve gıda işleme sektörlerinin gelişiminde zamansal paralellikler çok önemlidir.
- ***Sonuç olarak; dünya genelinde ortaya çıkan gıda krizi, bu krizin uzun bir sürece yayılacağı beklentisi, tarımsal ürünlerden enerji elde etme yöntemlerinin gelişmesi ve ülkenin şu anda pek çok tarımsal üründe dışa bağlı bir konumda olması gibi faktörler dikkate alındığında, Azerbaycan'da tarımsal üretime yönelik yatırımlara ağırlık verilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Tarımsal üretime yönelik yatırımların artışı, hem ülkenin tarımsal ürünlerde kendine yeterliliği hem de ekonomik gelişmesi açısından büyük önem taşımaktadır.***
- ***Tarım sektörü; yatırım ortamı ve yatırım ihtiyacı açısından yatırımcılara çeşitli ve büyük olanaklar sunmaktadır. Arazi, toprak verimliliği, iklim özellikleri yanında, vergi yükümlülükleri, işgücü temini ve ücretleri, kârlılık, satış ve pazarlama olanakları gibi faktörler açısından da, tarım sektörü cazip bir yatırım alanı olarak dikkat çekmektedir.***

Ek 1: AZERBAJCAN TARIM SEKTÖRÜ GÖSTERGELERİ-1

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1. NÜFUS								
Toplam Nüfus (1000 Kişi)	7,726.2	8,081.0	8,202.5	8,265.7	8,347.3	8,436.4	8,532.7	8,629.9
Kırsal Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%)	48.0	49.0	49.0	49.0	49.0	49.0	48.0	48.3
2. TARIMSAL ALANLAR								
Verimli Tarımsal Alan (1000 ha)	4,489.1	4,740.4	4,744.9	4,754.6	4,754.9	4,758.6	4,756.0	4,582.0
Kişi Başına Verimli Tarımsal Alan (ha)	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	-
Tarıma Uygun Alan (1000 ha)	1,628.4	1,766.8	1,783.2	1,785.6	1,790.8	1,797.6	1,795.5	-
Sulanan Tarım Alanı (1000 ha)	1,453.7	1,426.0	1,426.0	1,426.0	1,431.2	1,432.8	1,432.1	-
3. ÜRETİM								
Brüt Tarım Hasılası (Cari Fiyatlarla, Milyon Manat)	713.4	1,060.7	1,270.5	1,366.5	1,476.6	1,732.1	1,908.7	2,318.3
Bitkisel Ürünler	418.1	617.7	774.1	807.0	874.8	988.2	1,063.3	1,303.1
Hayvansal Ürünler	295.3	443.0	496.4	559.5	601.8	743.9	845.4	1,015.2
Tarımsal Hasıla Endeksi (1995=100)	100.0	123.2	145.7	153.9	161.0	173.1	174.7	-
Bitkisel Ürünler	100.0	120.8	150.0	158.0	164.3	181.6	180.1	-
Hayvansal Ürünler	100.0	126.4	138.8	147.4	155.8	161.4	166.1	-
Tarım Sektörünün GSYİH'ye Katkısı (Faktör Fiy. Milyon Manat) *	540.2	751.0	834.8	876.0	923.5	1,072.0	1,170.0	-
Tarım Sektörünün Toplam GSYİH'den Aldığı Pay (%) *	25.3	15.9	13.8	12.3	10.8	8.6	6.5	-
4. TARIMSAL İŞLETME SAYISI								
Toplam İşletme Sayısı	2,487.0	2,910.0	1,984.0	2,143.0	2,241.0	2,506.0	2,518.0	-
Kamu	2,172.0	410.0	321.0	304.0	304.0	305.0	276.0	-
Özel Tarımsal İşletme Sayısı	315.0	2,500.0	1,663.0	1,839.0	1,937.0	2,201.0	2,242.0	-
Kişisel ve Aile İçi Üretim Yapanların Sayısı	1,999.0	3,248.0	2,589.0	2,607.0	2,661.0	2,681.0	2,456.0	-

* Ormanlık sektörü dahil

Ek 1: AZERBAJYAN TARIM SEKTÖRÜ GÖSTERGELERİ –2

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007
5. İSTİHDAM VE ÜCRETLER								
Tarım Sektöründe İstihdam Edilenlerin Sayısı (1000 Kişi) **	1,112.8	1,517.2	1,495.0	1,497.0	1,502.7	1,510.0	1,548.0	1,556.0
Tarım Sektörünün Toplam İstihdam İçindeki Payı (%) **	30.8	41.0	40.1	40.0	39.5	39.2	39.0	38.8
Sektörde Ortalama Aylık Ücretler (Manat) **	6.7	13.8	18.0	23.1	29.8	41.5	52.5	87.3
Sanayi sektöründe ortalama ücret (Manat)	19.1	87.2	113.6	137.1	187.0	213.2	260.9	349.7
Ülke Ortalama Ücreti (Manat)	12.5	44.3	63.1	77.4	99.4	123.6	149.0	214.0
6. DIŞ TİCARET								
Tarımsal Ürünler İhracatı (Bin USD)	-	-	35,716	61,824	73,384	195,044	156,943	194,958
Bitkisel Ürünler	-	-	35,555	60,129	72,115	193,574	156,295	193,249
Hayvansal Ürünler	-	-	161	1,695	1,269	1,469	648	1,708
Tarımsal Ürünler İthalatı (Bin USD)	-	-	140,411	184,292	270,163	216,866	242,873	423,962
Bitkisel Ürünler	-	-	106,080	146,468	231,959	171,933	201,666	376,174
Hayvansal Ürünler	-	-	34,331	37,824	38,204	44,933	41,207	47,788
Tarımsal Ürünlerin Dış Ticaret Hacmi (Bin USD)	-	-	176,127	246,116	343,547	411,910	399,816	618,919
Bitkisel Ürünler	-	-	141,636	206,597	304,074	365,507	357,961	569,423
Hayvansal Ürünler	-	-	34,491	39,520	39,473	46,403	41,855	49,496
Tarımsal Ürünlerin Dış Ticaret Dengesi (Bin USD)	-	-	-104,695	-122,468	-196,779	-21,823	-85,930	-229,004
Bitkisel Ürünler	-	-	-70,525	-86,339	-159,844	21,641	-45,371	-182,925
Hayvansal Ürünler	-	-	-34,170	-36,129	-36,935	-43,464	-40,559	-46,079
Tarımsal Ürünlerde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (X/M) (%)	-	-	25.4	33.5	27.2	89.9	64.6	46.0
Bitkisel Ürünler	-	-	33.5	41.1	31.1	112.6	77.5	51.4
Hayvansal Ürünler	-	-	0.5	4.5	3.3	3.3	1.6	3.6
Tarım Ürünleri İhracatının Ülke Toplam İhracatı İçindeki Payı (%)	-	-	1.6	2.4	2.0	4.5	2.5	3.2
Tarım Ürünleri İthalatının Ülke Toplam İthalatı İçindeki Payı (%)	-	-	8.4	7.0	7.7	5.1	4.6	7.4

** Balıkçılık ve ormancılık dahil

Ek 1: AZERBAJCAN TARIM SEKTÖRÜ GÖSTERGELERİ –3

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007
7. SABİT SERMAYE STOKU VE YATIRIMLAR								
Tarım Sektöründeki Sabit Sermaye Stoku (Cari Fiy. Milyon manat)	254.6	2,611.4	2,705.8	2,743.4	2,800.2	2,983.3	3,157.5	-
Sektörün Toplam Sabit Sermaye Stoku İçinden Aldığı Pay (%)	20.9	14.4	12.1	10.8	9.6	8.8	8.0	-
Tarım Sektöründeki Yatırımlar ((Milyon Manat)	4.5	6.5	17.3	35.1	35.0	40.7	58.3	-
Toplam Yatırımlar İçindeki Payı (%)	2.0	0.7	0.8	0.9	0.7	0.7	0.9	-
8. FİYAT ENDEKSİ								
Tarımsal Ürünlerin Satış Fiyat Endeksi (1995=100)	100.0	102.0	119.0	127.0	143.0	154.0	174.0	-
Bitkisel Ürünler	100.0	99.6	122.0	145.0	173.0	177.0	199.0	-
Hayvansal Ürünler	100.0	113.0	118.0	123.0	143.0	156.0	176.0	-
9. ÖNEMLİ MAHSULLERİN ÜRETİMİ								
Tahıl ve Kuru Bakliyat (Bin Ton)	921.4	1,540.2	2,195.9	2,057.8	2,158.2	2,126.7	2,078.9	2,004.4
Pamuk (Bin Ton)	274.1	91.5	80.4	99.6	135.7	196.6	130.1	100.1
Patates (Bin Ton)	155.5	469.0	694.9	769.0	930.4	1,083.1	999.3	1,037.3
Sebze (Bin Ton)	424.1	780.8	974.6	1,046.3	1,076.2	1,127.3	1,186.4	1,227.3
Bostan Mahsulleri (Bin Ton)	41.9	261.0	330.3	356.7	355.3	363.8	362.1	417.6
Şeker Pancarı (Bin Ton)	28.1	46.7	115.8	128.9	56.8	36.6	167.2	141.9
Üzüm (Bin Ton)	308.7	76.9	62.1	65.0	54.9	79.7	94.1	103.4
Meyve, Çilek, Böğürtlen (Bin Ton)	324.4	477.0	516.8	572.1	424.6	625.7	662.4	677.8
Et (Karkas) (Bin Ton)	82.0	108.7	124.6	134.4	143.7	149.6	155.5	167.2
Süt (Bin Ton)	826.5	1,031.1	1,119.8	1,167.8	1,213.7	1,251.9	1,299.5	1,341.3
Yumurta, (Milyon Adet)	455.8	542.6	561.6	681.9	829.4	874.6	760.9	871.0

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi.

EK 2: Yıllar İtibariyle Ekilen Alan (1000 ha)

Yıllar	Toplam Ekilen Alan	Hububat	Endüstriyel Ürünler	Patates Sebze Kavun Karpuz	Yem Bitkileri
1995	1,207.9	609.4	227.0	49.4	322.1
1996	1,207.4	639.4	233.3	61.3	273.4
1997	1,077.9	659.6	227.0	63.2	128.1
1998	920.4	595.0	170.1	76.9	78.4
1999	832.7	519.2	105.0	107.4	101.1
2000	1,041.5	648.2	118.2	136.1	139.0
2001	1,162.3	760.7	99.2	151.2	151.2
2002	1,222.9	821.7	77.2	158.9	165.1
2003	1,219.5	776.3	88.9	164.3	190.0
2004	1,293.8	814.9	98.3	174.3	206.3
2005	1,327.9	802.3	132.0	179.7	213.9
2006	1,326.3	784.7	126.2	175.9	239.5
2007	1,323.9	739.6	96.1	184.7	303.5

EK 3: Yıllar İtibariyle Bitkisel Hasıla (1000 Ton)

Yıllar	Tahıl ve Kuru Bakliyat	Pamuk	Tütün	Patates	Sebze	Bostan Ürünleri	Şeker Pancarı	Üzüm	Meyve Çilek Böğürtlen
1995	921.4	274.1	11.7	155.5	424.1	41.9	28.1	308.7	324.4
2000	1540.2	91.5	17.3	469.0	780.8	261.0	46.7	76.9	477.0
2001	2016.1	83.6	12.7	605.8	916.4	290.9	41.3	68.1	497.5
2002	2195.9	80.4	3.3	694.9	974.6	330.3	115.8	62.1	516.8
2003	2057.8	99.6	4.7	769.0	1,046.3	356.7	128.9	65.0	572.1
2004	2158.2	135.7	6.5	930.4	1,076.2	355.3	56.8	54.9	424.6
2005	2126.7	196.6	7.1	1,083.1	1,127.3	363.8	36.6	79.7	625.7
2006	2078.9	130.1	4.8	999.3	1,186.4	362.1	167.2	94.1	662.4
2007	2,004.4	100.1	2.9	1,037.3	1,227.3	417.6	141.9	103.4	677.8

EK 4: Bitkisel Hasıla Verimliliği (100 kg / ha)

Yıllar	Tahıl ve Kuru Bakliyat	Pamuk	Tütün	Patates	Sebze	Bostan Ürünleri	Şeker Pancarı	Üzüm	Meyve Çilek Böğürtlen
1995	15.1	13.0	14.6	97.0	157.0	73.0	54.8	32.6	31.2
2000	23.8	9.1	22.2	84.0	133.0	98.0	210.4	35.8	61.9
2001	26.5	10.0	20.3	104.0	135.0	101.0	280.7	39.9	63.1
2002	26.7	13.2	20.9	116.0	136.0	109.0	444.1	43.8	63.5
2003	26.6	15.0	22.4	124.0	140.0	112.0	364.3	50.9	70.0
2004	26.5	17.4	24.6	137.0	135.0	116.0	177.5	38.9	51.4
2005	26.5	17.5	25.7	149.0	140.0	121.0	131.6	61.8	73.9
2006	26.5	13.0	26.3	145.0	144.0	126.0	214.6	76.7	76.2
2007	27.1	13.0	22.5	150.0	139.0	129.0	235.0	83.6	71.9

EK 5: Yıllar İtibariyle Canlı Hayvan Varlığı (1000 adet)

Yıllar	Sığır	Manda	İnek	Süt Mandası	Koyun	Keçi	Domuz	Kümes Hayvanları
2000	1,664.0	297.0	786.5	139.3	5,279.6	494.2	19.7	14,711.1
2001	1,722.9	298.7	818.4	140.5	5,553.1	532.6	18.6	14,740.5
2002	1,794.3	303.6	859.0	142.7	6,002.9	556.0	16.9	15,351.2
2003	1,872.2	306.4	897.7	144.6	6,392.4	594.0	19.8	17,137.5
2004	1,934.4	307.4	930.9	144.8	6,676.0	604.1	20.4	17,545.0
2005	2,007.2	308.6	969.1	147.9	6,887.4	601.4	22.9	18,253.3
2006	2,077.1	302.9	1,006.3	145.0	7,105.3	593.4	22.9	19,036.0
2007	2,145.9	299.1	1,041.0	142.6	7,290.6	577.8	21.3	18,760.0

EK 6: Temel Hayvansal Ürünler (1000 Ton)

Yıllar	Karkas Et Ağırlığı	Süt	Yumurta (Milyon Adet)	Yün
1995	82.0	826.5	455.8	9.0
2000	108.7	1,031.1	542.6	10.9
2001	114.1	1,073.7	555.5	11.6
2002	124.6	1,119.8	561.6	11.8
2003	134.4	1,167.8	681.9	12.1
2004	143.7	1,213.7	829.4	12.3
2005	149.6	1,251.9	874.6	13.1
2006	155.5	1,299.5	760.9	13.6
2007	167.2	1,341.3	871.0	14.2

EK 7: Canlı Hayvanların Hayvansal Gıda Verimliliği (kg)

Yıllar	İnek ve Manda Başına Ortalama Süt Verimi	Koyun Başına Ortalama Yün Verimi	Kümes Hayvanı Başına Yumurta Sayısı
1995	1,073	2.2	74
2000	1,099	2.1	169
2001	1,100	2.1	153
2002	1,098	1.9	144
2003	1,100	1.9	183
2004	1,105	1.8	198
2005	1,098	1.9	203
2006	1,106	1.9	128
2007	1,110	1.9	163

EK 8: Ana Gıdalar İtibariyle Kişi Başına Tüketim (Kg)

Yıllar	Et ve Et Ürünleri	Süt ve Süt Ürünleri	Yumurta	Balık ve Balık Ürünleri	Şeker	Bitkisel Yağlar	Patates	Sebze Kavun Karpuz	Tahıl ve Tahıl Ürünleri
1985	35	293	155	4.7	36.8	3.1	28	62	158
1990	33	295	145	4.3	35.0	2.5	27	68	153
1995	15	138	76	1.3	12.2	2.1	23	69	141
1996	16	171	78	1.0	13.2	2.9	25	84	150
1997	15	142	76	1.6	14.1	2.3	27	73	143
1998	19	145	77	3.1	13.9	1.7	31	76	143
1999	19	148	77	2.6	11.7	2.5	38	109	150
2000	18	145	74	2.6	10.2	2.5	47	129	158
2001	17	152	71	2.7	11.8	2.6	57	148	160
2002	18	168	69	3.1	16.0	4.3	65	160	166
2003	20	168	77	2.9	17.3	7.2	73	170	171
2004	21	167	92	2.6	19.0	6.5	81	171	182
2005	22	170	98	2.3	19.5	6.9	91	175	182
2006	22	173	86	2.2	30.9	4.5	96	181	181

EK 9: Tarımsal Ürünlerin Satış Fiyat Endeksi (1995=100)

Yıllar	Toplam	Bitkisel Üretim	Hayvansal Üretim
1995	100.0	100.0	100.0
2000	102.0	99.6	113.0
2001	126.0	129.0	125.0
2002	119.0	122.0	118.0
2003	127.0	145.0	123.0
2004	143.0	173.0	143.0
2005	154.0	177.0	156.0
2006	174.0	199.0	176.0

EK 10: Bitkisel Ürünlerin Satış Fiyat Endeksi (1995=100)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Tahıl	122	129	134	126	120	155	168	161	171
Pamuk	74	71	65	82	78	86	107	107	114
Tütün	237	190	177	210	220	131	273	362	245
Patates	92	107	95	92	72	94	123	75	178
Sebze	189	163	182	164	199	170	232	164	329
Kavun ve Karpuz	160	183	171	161	168	193	333	277	348
Meyveler	147	214	416	330	397	323	298	713	599
Üzüm	105	191	203	140	167	219	282	375	391
Çay Yaprağı	74	43	53	74	96	110	117	136	141

EK 11: Hayvansal Ürünlerin Satış Fiyat Endeksi (1995=100)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Sığır	213	222	275	332	347	461	539
Koyun ve Keçi	187	196	213	287	335	464	622
Domuz	100	101	120	134	145	178	310
Kümes Hayvanları	147	144	153	160	189	196	220
Süt ve Süt Ürünleri	214	168	186	189	208	229	238
Yumurta	60	66	71	63	70	81	91
Yün	176	179	178	207	255	435	548

EK 12: 100 Kilogram Bitkisel Ürün Başına İşgücü Girdisi (Saat)

Yıllar	Tahıl ve Kuru Bakliyat	Şeker Pancarı	Pamuk	Tütün	Patates	Sebze	Kavun ve Karpuz	Meyve	Üzüm
1980	3.5	28.4	0.0	137.7	10.5	10.4	0.0	11.7	10.9
1985	3.1	29.3	-	136.7	10.4	10.4	0.0	11.1	12.7
1990	3.1	38.0	-	157.8	17.4	12.0	0.0	19.7	15.1
1995	8.0	63.7	13.7	463.5	58.0	31.4	11.9	17.0	38.6
1996	10.7	65.4	15.2	485.9	24.8	20.2	10.6	23.8	38.1
1997	11.1	66.5	18.2	460.4	23.5	22.8	12.8	20.6	43.6
1998	10.6	67.2	14.5	472.1	24.8	24.5	10.2	21.4	44.2
1999	10.6	66.6	17.5	473.3	25.0	25.0	10.8	22.2	43.2
2000	10.2	68.8	14.3	488.5	28.9	25.2	11.6	24.3	42.7
2001	10.5	60.0	13.3	452.1	30.1	26.6	11.7	25.1	42.7
2002	11.8	64.2	12.0	436.2	31.5	24.4	11.9	24.9	41.9
2003	10.9	63.0	12.2	436.2	31.0	24.0	10.6	24.7	43.7
2004	11.0	62.8	11.7	435.9	31.0	24.1	11.1	24.3	43.6
2005	11.7	63.9	11.7	427.6	29.2	23.7	11.9	23.5	44.0
2006	11.9	63.8	11.4	426.7	29.3	23.5	10.7	23.8	44.0

EK 13: 100 Kilogram Hayvansal Ürün Başına İşgücü Girdisi (Saat)

Yıllar	Sığır	Koyun ve Keçi	Domuz	Kümes Hayvanları	Süt	Yumurta (1000 Adet)	Yün
1980	94.7	80.1	34.2	57.8	15.1	26.5	341.9
1985	89.0	78.5	35.4	23.5	13.5	20.3	328.2
1990	103.5	88.5	35.3	18.4	14.7	16.3	338.8
1995	210.4	172.0	113.0	112.4	40.2	65.0	429.1
1996	277.2	203.1	126.1	129.9	63.4	55.5	369.8
1997	292.6	210.5	132.5	122.5	48.3	56.6	397.9
1998	283.1	217.2	151.9	124.8	49.5	57.3	390.1
1999	286.8	234.6	154.0	122.3	47.2	58.1	409.4
2000	289.1	230.8	167.5	124.4	42.6	58.6	414.0
2001	274.4	245.7	161.6	129.0	46.8	58.9	405.3
2002	282.9	251.5	195.2	128.8	47.8	65.5	398.7
2003	282.4	249.3	195.0	129.7	48.1	66.0	399.7
2004	279.2	245.8	195.2	130.3	47.7	66.2	389.0
2005	276.1	249.6	199.3	129.2	47.4	66.4	393.0
2006	259.2	249.4	199.7	128.7	47.5	66.8	394.0

EK 14: Bitkisel Ürünlerde Ürün Satış Kâr Düzeyi (%)

Yıllar	Tahıl ve Kuru Bakliyat	Şeker Pancarı	Pamuk	Tütün	Patates	Sebze	Kavun ve Karpuz	Meyve	Üzüm
1980	38.6	-	37.4	25.1	2.9	32.5	...	58.6	76.5
1985	48.1	-	37.9	32.1	11.7	24.0	...	34.3	53.8
1990	99.2	-	28.7	26.0	-15.4	20.7	...	36.8	62.3
1995	44.0	-17.7	-6.6	-17.7	-31.6	-39.3	-11.0	-29.4	-13.3
1996	26.7	-9.3	-22.4	-40.8	-27.4	-37.0	-26.0	-31.8	-24.7
1997	-9.7	-22.4	-66.7	-37.1	-32.3	-44.4	-98.8	-64.1	-60.9
1998	-16.5	-4.2	-58.1	-7.3	4.5	-21.3	0.1	-21.5	-18.8
1999	-7.4	-3.0	-38.1	-61.1	-17.0	-4.2	-27.9	-7.5	-6.7
2000	7.9	-11.3	-30.7	-2.9	-31.4	-9.1	14.3	4.0	-12.6
2001	25.8	-0.4	0.7	61.4	31.4	-8.1	10.2	7.8	-14.5
2002	30.8	0.1	7.0	84.3	-0.6	11.8	14.8	21.4	-45.5
2003	39.3	10.6	6.3	68.4	6.7	7.7	35.2	67.7	19.8
2004	47.5	25.0	32.2	67.4	10.0	19.4	20.0	0.6	-23.6
2005	35.5	6.3	26.3	37.3	25.4	20.3	19.6	20.0	1.8
2006	28.4	-7.1	20.3	72.8	71.2	7.6	12.5	31.4	66.3

EK 15: Hayvansal Ürünlerde Ürün Satış Kâr Düzeyi (%)

Yıllar	Sığır	Koyun ve Keçi	Domuz	Kümes Hayvanları	Süt	Yumurta	Yün
1980	-12.9	-1.0	22.5	-26.0	3.5	-10.7	13.8
1985	-8.0	-3.5	22.0	-1.5	15.9	-1.4	6.2
1990	-11.9	8.9	4.1	-9.5	23.9	-3.9	16.7
1995	-49.8	-14.1	-4.2	-50.1	-36.5	-32.7	-65.2
1996	-47.4	-15.4	-68.5	-66.5	-60.2	-38.4	-70.1
1997	-57.8	-31.2	-52.9	-70.6	-53.6	-34.7	-57.9
1998	-64.4	-31.2	-72.4	-59.1	-52.0	-40.8	-50.3
1999	-16.4	-25.2	-81.7	-64.1	-30.8	-47.5	-41.5
2000	-33.9	-14.0	-64.6	-13.7	-12.4	-24.3	-28.4
2001	-9.9	-2.5	-23.9	-1.5	-5.5	-8.4	-19.0
2002	-5.3	9.7	-41.6	-6.7	6.4	0.5	-22.5
2003	-5.4	15.9	-5.7	-4.2	9.9	5.3	9.8
2004	6.2	22.4	0.4	2.2	4.8	10.8	8.4
2005	1.5	33.5	-4.9	1.9	17.6	15.6	26.4
2006	10.5	46.8	-11.1	9.1	13.8	9.9	40.1